

VRAAG

59

Konden mensen vroeger overleven rond de Noordpool?

Archeologisch onderzoek rond de Noordpool lijkt kansloos, want wie had daar nou wat te zoeken? Nou, de Pomoren bijvoorbeeld. 'Mensen kwamen hier juist naartoe vanwege de overdaad aan voedsel.'

TEKST: PEIJN VAN DER GULDEN

Ongerepte natuur? Zoek nog even verder. Zelfs op Spitsbergen, ver boven de poolcirkel, vind je op tal van plekken sporen van menselijke activiteit. En dat terwijl er nauwelijks mensen wonen. Hoe kan dat?

VRAAG

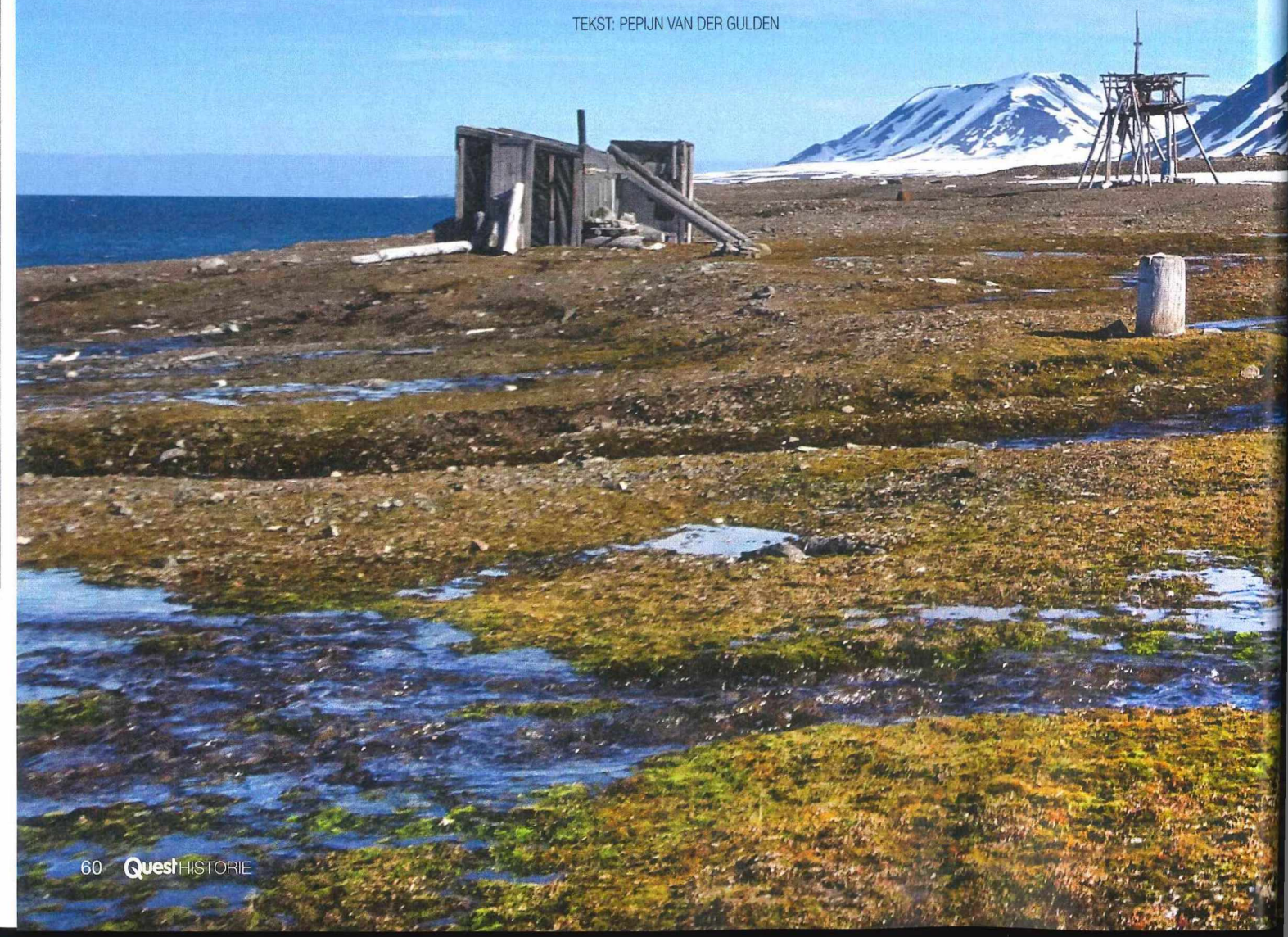
59

Konden mensen vroeger overleven rond de Noordpool?

Archeologisch onderzoek rond de Noordpool lijkt kansloos, want wie had daar nou wat te zoeken? Nou, de Pomoren bijvoorbeeld.

‘Mensen kwamen hier juist naartoe vanwege de overdaad aan voedsel.’

TEKST: PEPIJN VAN DER GULDEN

Ongerepte natuur? Zoek
nog even verder. Zelfs op
Spitsbergen, ver boven
de poolcirkel, vind je op
tal van plekken sporen
van menselijke activiteit.
En dat terwijl er nauwe-
lijks mensen wonen.
Hoe kan dat?

Hier ligt het gft van de oude bewoners voor het oprapen

Een kapotgeslagen walrus-schedel met twee kogelgaten. Vlak ernaast een scheenbeen, ook van een walrus. Het heupbot van een kariboe, tal van ijsbeerbeenderen. Waar je ook kijkt liggen hele en halve botten, sommige gewoon op de grond, andere half begraven in de kiezelbodem. Een paar meter verderop is nog net het grondplan te zien van wat een huisje geweest moet zijn.

Hier hebben jagers ooit een slachtpartij aangericht. En dat op een plek die op het eerste gezicht ongerept lijkt: een eiland dat hoort bij Spitsbergen, groter dan Gelderland, waar exact nul mensen wonen. Als het nu al niemand trekt, wie had hier eerder dan wat te zoeken? In het noordpoolgebied groeit vrijwel niks, en eeuwen geleden was het er pas écht ijskoud. Deze dierenbotten zijn zeker 200 tot 300 jaar oud. Wie kwam hier destijds naartoe? En wat zochten die mensen?

Archeologische vrieskist

Eeuwenoude botten, gewoon in de buitenlucht: het is nogal ongewoon. Ook van hou-

ten fundamenteën van hutten zou elders na ruim 200 jaar helemaal niks meer te zien zijn. Maar het leven rond de polen gaat zo traag, dat resten langzaam verteren. Ook als je zomaar wat rondloopt, zie je her en der botten liggen. Er is hier geen leger insecten en kleiner leven om die in een mum van tijd weg te werken. En dus kan de Canadese archeoloog Sean Desjardins van de Rijksuniversiteit Groningen precies zien wat de mensen hier aten, ruim 200 jaar geleden. Hij is gespecialiseerd in vroegere bewoners van het poolgebied en wil de leefwijze van de mensen hier beter in kaart brengen, door vast te leggen wat en hoe ze hier aten.

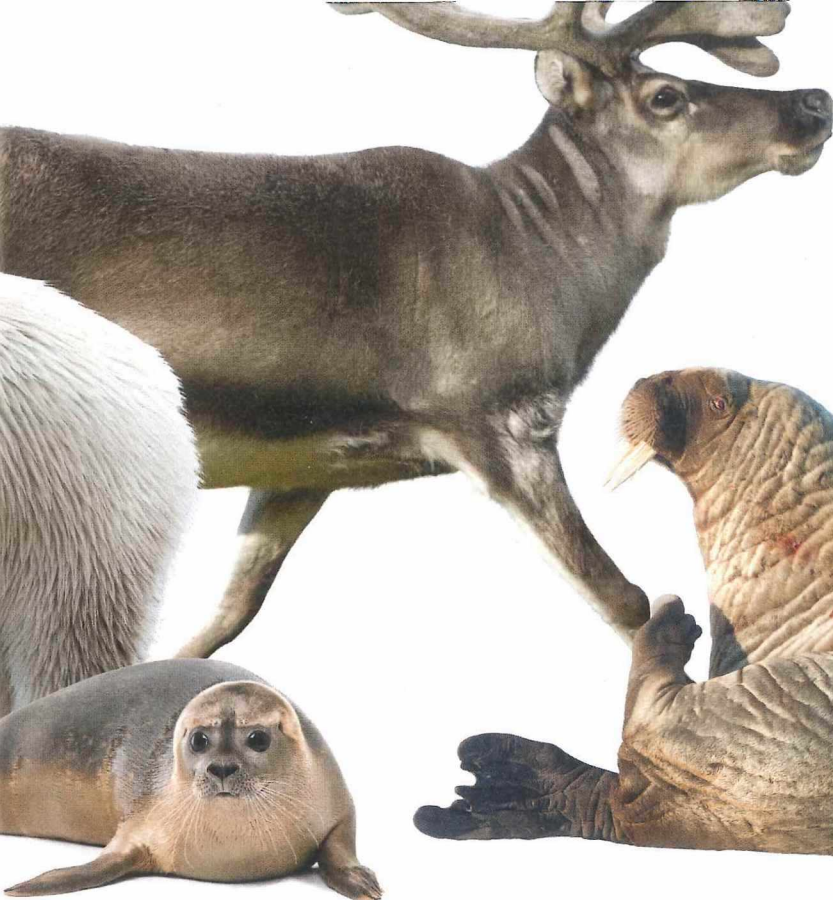
Die mensen, vertelt Desjardins, waren de Pomoren, een Russische bevolkingsgroep die rond de Witte Zee ten oosten van Finland woonde. Groepen Pomoren brachten in de achttiende eeuw op Spitsbergen hun zomers door, is het idee. Hun vingerafdruk is onder meer af te lezen aan de kenmerkende manier waarop het huisje was opgebouwd. Als bij een Noorse blokhut zijn houten balken beurtelings in de lengte en breedte gestapeld. Of de Russische jagers elk jaar

kwamen is onduidelijk, maar ze zijn in elk geval op meerdere momenten langs geweest, en de restjes van hun maaltijden hebben ze naast hun hutje achtergelaten.

Bij het meten van botten krijgt archeoloog Sean Desjardins hulp van onderzoeker Wouter Rooke, die speelt voor assistent.

Wij kennen ze als dierentuin-favorieten, maar deze dieren zijn ook erg voedzaam.

Zo dicht bij de Noordpool archeologie bedrijven vraagt om improvisatievermogen. Het is nu zomer en zeker niet ijskoud, maar een ijzige wind en lichte regen maken het niet eenvoudig om gegevens te noteren. Achter wegwaaierende papieren aanrennen hoort er ook bij. Voor de Pomoren moet het leven al helemaal een kwestie van overleven zijn geweest, zou je dan denken. Maar dat is een vergissing. 'Veel mensen denken dat het leven in het poolgebied verschrikkelijk moeilijk was, maar van dat beeld moeten we af', vertelt Desjardins. 'Mensen kwamen hier juist naartoe vanwege de overdaad aan voedsel.' Zeehonden en walrussen zijn flinke caloriebommen, als je ze tenminste weet te vangen.

Meet de walrus

Normaal gesproken kost het archeologen nogal wat moeite om te achterhalen wat mensen vroeger aten, maar hier ligt hun gft gewoon voor het oprapen. Desjardins brengt de precieze locatie van de botten in kaart. Eerdere archeologen bezochten de plek al wel, maar ze deden slechts beperkt onderzoek. Nu gaat Desjardins het gebied bot voor bot af. De Pomoren hadden een gevarieerd dieet, als je tenminste enorm van vlees houdt: ijsbeer, kariboe, walrus, zeehond. De archeoloog herkent razendsnel om welk dier het gaat en focust op het op-

meten van walrusbotten. 'Het voordeel is dat hier maar een paar soorten leven. Dus zodra je weet waarop je moet letten, herken je de soort wel.' Door de afmetingen van een enkel bot nauwkeurig te bepalen, kan een rekenformule uitwijzen hoe groot de gedode dieren waren, en daarmee hun geslacht. Mannetjes zijn een flinke slag groter dan vrouwtjes. Eerder onderzoek heeft uitgewezen welke botten de omvang het best voorspellen, dus daarvan gebruikt Desjardins nu de niet te veel toegetakelde exemplaren. Met een schuifmaat bepaalt hij de maten, waarna hij ze fotografeert.

Slachten maar

Dat laatste lukte de Pomoren aardig, is aan het strand te zien. We hebben zo'n tien minuten gelopen vanaf het huisje, dat op een kleine heuvel ligt. De botresten rond het huis vallen in het niet bij de walruslaching op het strand. Daar ziet het wit van de botten en schedels. De Pomoren kwamen hier dan ook voor de centen, zegt Desjardins. Ze jaagden op walrussen om later in Europa te cashen. Het ivoor van walrus-slagtanden was net als olifantenivoor populair. Van walrusvet werd olie gemaakt, dus ook dat leverde geld op.

Zwart uit wit

Olie winnen in het noordpoolgebied, dat roept veel weerzin op. Het poolijs smelt immers mede dankzij onze oliewinning. Maar fossiele brandstoffen winnen in poolgebied is niets nieuws. Spitsbergen vormde vanaf eind negentiende eeuw een belangrijke plek voor de kolenwinning. De grootste plaats Longyearbyen is vernoemd naar de Amerikaanse kolenbaron John Munroe Longyear, die het plaatsje stichtte. De klassieke houten kolenlifts hebben er nu een beschermde status. Op Spitsbergen werden jaarlijks miljoenen tonnen kolen gedolven, die per schip naar Europa gingen. Andere ondernemers probeerden nog meer waardevolle materialen uit de Spitsbergse rotsen te hakken, maar die pogingen mislukten. Marmerblokken bleken bijvoorbeeld uit elkaar te vallen zodra ze onderweg naar Europa ontdooiden. In natuurgebieden zijn nog resten te zien van die vroegere industrieën, zoals enkele wegwijzende spoorlijntjes.

Via deze liften gingen kolen van de mijnen naar de haven.

De walvisstand is hier nooit hersteld

► De jachtmethode van de Pomoren was eenvoudig, maar doeltreffend. Walrussen zijn kwetsbaar als ze in grote groepen op het strand uitrusten: 'De Pomoren doodden eerst de walrussen die het dichtst bij de waterlijn lagen. De andere dieren konden dan moeilijk ontsnappen. Dan slacht je ze daar af. Uiteindelijk blijven de botten over.' Die botten zijn nu nog overvloedig terug te vinden. Hoe systematisch de jacht was, is ook rond het huisje terug te zien, constateert Desjardins nadat hij het zoveelste bot heeft aangetroffen dat op dezelfde manier gesplitst is. Het was een bijna-industriële slagerij. Alles voor de winst.

Kwestie van kleden

Voedsel vinden was dus geen probleem in het noordpoolgebied. De Pomoren vertrokken aan het einde van de zomer met een vollere boot dan waarmee ze gekomen waren. Maar speelde de kou ze dan geen parten? Om die te overleven, heb je echt geen moderne outdoor-kleding nodig, vertelt Desjardins. Behalve archeoloog is hij ook antropoloog. Als onderzoeker gaat hij regelmatig mee met de oorspronkelijke bewoners van noordelijk Canada om het poolleven aan den lijve te ondervinden, op een manier die lijkt op die van vroeger. 'Vlak voor de coronapandemie ging ik mee op jacht met Inuit. Ik had zelf de duurste parka van Canada Goose meegenomen, met de allerhoogste koubestendigheid. Niettemin

Hier vonden talloze walrussen eeuwen geleden hun einde.

zeiden de mensen met wie ik optrok: 'No way, daar is het veel te koud voor.' Ze voorzagen Desjardins van een adequate outfit van zeehondenvacht, waarin hij het geen seconde koud had. Wat de Pomoren droegen is minder bekend, maar ook zij vertrouwden ongetwijfeld op dierenhuiden.

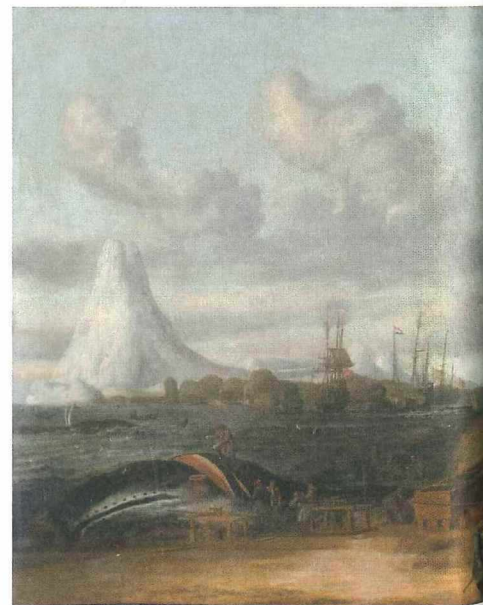
Ons beeld van ontberingen boven de poolcirkel is vooral gekleurd door mislukte Europese expeditie, vermoedt Desjardins. Door het gruwelijke einde van ondernemingen als die van Willem Barentsz denken we dat niemand langdurig in het hoge noorden kon overleven. 'Maar ten tijde van die mislukte expeditie trokken daar ook poolvolkeren rond. Dat ging hen prima af.'

Pittoreske poolwoning

Daar is wel iets bij voor te stellen als je rondloopt bij de resten van het huisje. Het was bepaald niet groot, maar de plek is prima gekozen. De locatie biedt mooi uitzicht op het water, en de bodem is rotsachtig, veel stabielere dan de natte drab die je op andere plekken op dit eiland tegenkomt. De laatste rode bakstenen van een kachel zijn nog terug te zien, dus binnen in het huis was het waarschijnlijk best aangenaam: een warm nest, met meer dan voldoende voedsel. Wat dat betreft is het bijna wonderlijker dat de Pomoren vertrokken dan dat ze hier kwamen. De walrusjagers keerden om onduidelijke redenen na de achttiende eeuw namelijk niet meer terug. En dat terwijl ze daarvoor nog vrijwel heel Spitsbergen afstruinden.

Drie dagen later loopt Desjardins rond op een ander deel van de eilandengroep, omgeven door het gekrijs van overvliegende

vogels en het geknisper van smeltend gletsjerijs dat aan de kust aanspoelt. Ook hier is een rechthoekig fundament in de bodem terug te zien, met ernaast rode bakstenen. De handtekening van de Pomoren is duidelijk, zegt de archeoloog. 'Dit huisje is meer bedekt met grond, waardoor het cultureel materiaal goed bewaard blijft, maar je herkent de constructie.' Nog geen dertig meter van het begraven huisje ligt nog een teken van vroeger leven: het graf van een walvisvaarder, waarschijnlijk uit Engeland. Diens houten doods-kist is omhooggeduwd door het jaarlijkse dooien en weer bevroren van de bodem.

Rechts van archeoloog Sean Desjardins ligt het fundament van een Pomorenhut. Klein, maar hopelijk knus.

Hippe hoofddeksels

Gebreide wollen mutsen met elk een eigen kleurenpatroon. Ze zouden in onze tijd niet misstaan, maar zijn al eeuwenoud: Nederlandse walvisvaarders droegen ze in de zeventiende eeuw. De mutsen zijn bij opgravingen in 1980 vrijwel intact teruggevonden in de

graven van walvisvaarders op Spitsbergen. Ook kleding blijft in het poolgebied opvallend lang bewaard, want er zijn nauwelijks diertjes en microben die de boel afbreken. Daarmee bieden de mutsen ook kennis over de vroegere kleding in Nederland, want de

walvisvaarders droegen tijdens de Spitsbergse zomer gewoon hun Nederlandse winterkloffie.

Zo zag een Pomorenhut eruit toen die nog overeind stond.

logen. Door de walvisjacht bleef er voor vogels meer voedsel over in zee. De bergtoppen van Spitsbergen liggen vol vogelkolonies, terwijl de walvisstand nooit volledig herstelde.

Walrus de baas

En dat terwijl er niet veel mensen meer zijn op Spitsbergen. Op het hoofdeiland wonen ze nog wel, maar dat zijn vooral onderzoekers, geen slachters. Jagen op zeezoogdieren gebeurt nog maar op kleine schaal. Vlak naast het walruskerkhof bij het eerste huisje liggen tegenwoordig zelfs regelmatig tientallen walrussen dicht opeengedrukt uit te buiken. Ze laten zich niet weggagen door de archeoloog die het noodlot van hun voorouders bestudeert. De mens domineert de natuur misschien meer dan ooit, maar walrussen zijn beter af dan vroeger. ■

pepijn.van.der.gulden@quest.nl

Dit artikel is tot stand gekomen dankzij deelname aan de SEES-expeditie naar Spitsbergen, georganiseerd door het Arctic Centre van de Rijksuniversiteit Groningen en NWO.

Overall resten

Zo blijkt het schijnbaar onaangetaste noordpoolgebied vol te liggen met sporen van vroegere bezoekers. Desjardins: 'Iedere keer dat ik op een plek kom waarvan ik denk:

hier is nog nooit iemand geweest, vind ik gewoonlijk wel sporen van enige menselijke activiteit.'

De aanwezigheid van de mens hier heeft de natuur blijvend veranderd, denken bio-

Nederlands tintje

Spitsbergen klinkt Nederlands, en dat is geen toeval. Zeevaarder Willem Barentsz gaf de eilandengroep in de zestiende eeuw z'n naam, nadat hij aan de zuidwestkant rotspunten uit de zee had zien komen. Ook na Barentsz kwamen veel Nederlanders naar Spitsbergen voor de walvisjacht. Het jagen deden ze op zee, maar de dieren moesten ook verwerkt worden. Nederlanders stichtten plekken als Smeerenburg, waar ze het walvisvet kookten om lampenolie te maken. Halverwege de zeventiende eeuw woonden in Smeerenburg honderden mensen. Toen de walvisjacht stopte, vertrokken ook de Nederlanders. Spitsber-

gen hoorde niet bij een land, dus ook Russen en Engelsen konden er vrij komen en gaan. Inmiddels is Spitsbergen aan Noorwegen verbonden, al is vanwege de vele buitenlandse invloeden gekozen voor een vreemde constructie. Noorwegen heeft de leiding, maar mag buitenlandse projecten niet dwarsbomen. Zo is er een Russisch dorp, Barentsburg, dat buiten het Noorse bestuur valt. Ook Russische politici die door Noorwegen geboycot worden, kunnen gewoon op Spitsbergen komen. Wel hebben de Noren de eilandengroep een eigen naam gegeven, Svalbard, die nu gemeengoed is. Behalve in Nederland dan.

